

DI EDEBIYATA KURDÎ YA KLASÎK DE FARISÎNÛSÎ: NIMÛNEYA WEDA'Î

Hayrullah ACAR¹

Puxte

Bandora zimanê farisî li hemû zimanên cîran çê bûye. Li erdnigariya Dewleta Osmanî, di perwerdeyê de bandora zimanê farisî zêde bû. Di medrese û mekteban de digel zimanê erebî, bi farisî jî perwerde dihate dayin. Ev yek bi serê xwe di zêdebûna helbestvanên farisînûs de sebebeke sereke ye. Di medreseyan kurdan de jî ev sîstem carî bû. Mirov dikare bibêje bingeha edebiyata kurdî ya klasîk ji aliyê ehlê medreseyan ve hatiye avêtin. Ji Melayê Cizîrî bigrin, heta bi Feqiyê Teyran, Ehmedê Xanî, Melayê Bateyî û Şêx Ehmedê Feqîr tev ji van medreseyan derketine. Ev helbestvan tev ji edebiyata farisî agahdar bûn û hemûyan jî bi farisî helbest nivîsandine. Weda'î jî yek ji van helbestvanên kurmanç ên bihêz e ku di serdema Mîrektiya Miksê de jiya ye. Weda'î texmînî di sala 1790î de li Miksê hatiye dinyayê û di sala 1850î de wefat kiriye. Di dîwana xwe de ji kurdî zêdetir bi farisî helbest nivîsîne. Hem helbestên wî yên kurdî û hem jî yên farisî serkeftî ne. Di vê gotarê de bi mebesta ku ji helbestvanên kurd ên farisînûs re bibe nimûneyek bi hûrgulî li ser farisînûsiya Weda'î hatiye rawestan.

Peyvên Sereke: Edebiyata kurdî ya klasîk, helbestvanên kurd ên farisînûs, Weda'î, farisî, tehlîl, naverok

PERSIAN WRITING IN CLASSICAL LITERATURE:

WEDA'Î SAMPLE

Abstract

The effect of Persian language has been on all neighbor languages. In the Ottoman Empire land, the influence of the Persian language was strong in education. Persian accompanied the Arabic language in teaching in madrasas and schools. This alone was a major factor on the increase of poets writing in Persian. This was also the case in Kurdish madrasas. We can say that the foundations of the classical Kurdish literature were laid by those people who attended madrasas. For instance, many literary figures from Melayê Cizîrî to Feqiyê Teyran, Ehmedê Xanî, Melayê Bateyî, and Şêx Ehmedê Feqîr graduated from these madrasas. They were all acquainted with the Persian literature and wrote poems in Persian, too. Weda'î, who lived during the rule of Mukus Kurdish Emirate, was one of these powerful Kurmanj poets. He was probably born in Mukus in 1790 and died in 1850.

Makale gönderim tarihi: 23.03.2016, kabul tarihi: 09.04.2016.

¹Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Fakulteya Edebiyatê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî, Mêrdîn, Türkiye/Assistant Professor, Department of Kurdish Language and Culture, Mardin Artuklu University, Turkey/Yard. Doç. Dr.,Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fak. Kürt Dili ve Edebiyatı Böl., Türkiye/
e-mail: hayrullahacar@hotmail.com

His diwan contained Kurdish as well as Persian poems, both which are distinguished. This article discusses the tradition of Kurdish poets writing in Persian in general and Weda'î and his diwan in particular, offering a content analysis of his poems.

Keywords: Classical Kurdish literature, Kurdish poets writing in Persian, Weda'î, Persian, content analysis

KLASİK KÜRT EDEBİYATINDA FARŞÇA ŞİİR YAZIMI VE WEDA'Î ÖRNEĞİ

Öz

Fars dili bütün komşu dilleri etkilemiştir. Osmanlı devleti coğrafyasında farsça eğitimde etkin bir konumdaydı. Medrese ve mekteplerde arapçanın yanısıra farsça eğitim de verilmekte idi. Bu durum farsça yazan şairlerin sayısının fazla olmasında başlıbaşına bir sebep idi. Kürt medreselerinde de bu durum geçerliydi. Bu bakımdan, klasik kürt edebiyatının temellerinin bu medrese ehillerince atıldığını söylemek mümkündür. Melayê Cizîrî'den başlayıp Feqiyê Teyran, Ehmedê Xanî, Melayê Bateyî ve Şêx Ehmedê Feqîr'e kadar sayabileceğimiz bütün şairler bu medreselerden yetişmiş kişilerdir. Bu şairlerin tümü fars edebiyatından haberdar olup, aynı zamanda tümü Farsça da yazmışlardır. Weda'î de Müküs Beyliği döneminde yaşayıp, Farsça yazmış güçlü şairlerden biridir. Weda'î, tahmini olarak 1790'da Müküs'te dünyaya gelmiş olup 1850'de vefat etmiştir. Divanında Kürtçe şiirlerinden fazla Farsça şiirleri yer almaktadır. Kürtçe yazmış olduğu şiirlerinde gösterdiği başarıyı Farsça şiirlerinde de sürdürmüştür. Bu makalede Farsça yazan kürt şairlere örnek teşkil etmesi bakımından, Weda'î'nin Farsça şiir yazıcılığı üzerinde ayrıntıyla durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Kürt Edebiyatı, Farsça yazan kürt şairleri, Weda'î, Farsça, içerik, tahlil

Destpêk

Mazî û raboriya çanda Îranê li xaka Anatolyayê digihîje beriya du-sê hezar salan. Rojhilatê vê xakê, ji serdema Sasanîyan û ji şerên nav Îran-Bîzansê bi vir de, li derveyî xaka Bîzans-Romayê dihat hesabandin û niştecihên van deveran kurd, ermen û civatên din ên îranî bûn. Mêjûya rasteqîn a destpêka karîgeriya çanda Îranê li vê xakê, şerê Melazgirdê ye. Ji ber ku artêşa Alparslan, artêşa Îranê bû, ev şer ji bo çanda Îranê girîng e. Çiku beriya ku Selçûqî êrîşî Anatolyayê bikin, li Îranê di bin bandora çand û zimanê îranî de îranîze bûbûn (Riyahî, M. E., 1995: r.19-22)

Dema ku mirov ji destpêka sedsala XII. û heta nîveka sedsala XIV., yanî ji avabûna dewleta Selçûqîyan û heta desthilatdarbûna Osmanîyan, li Anatolyayê vedikole, pir-çandîya wê pir aşkera xuya dibe. Dema ku Selçûqî ketin vî welatî, li rojhilatê wê kurd û ermen, li navend û rojavayê wê Bîzansî dijîyan. Ji kesên ku piştî îstîlayan hatin vê derê, Îranî li bajaran bi cih bûn û turkmenan jî koç kirin li gundewaran bi cih bûn û bi vê yekê curbicuriya netewî û çandî zêdetir bû. Lê belê ziman û çanda tebeqeya bijarte, bû ziman û çanda farisî. Piştî ku Selçûqî û mîrekiyên vebestî wan, li Anatolyayê niştecih bûn, zimanê farisî hêdî hêdî bû zimanê fermî yê vê xakê. Li navendên girîng, zimanê axaftinê farisî bû.

Li mîrekiyan zimanê dîplomasiyê farisî bû, pirtûk bi farisî dihatin nivîsandin, helbest bi farisî dihatin xwendin û ders bi farisî dihatin dayîn (Riyahî, M. E., 1995: r. 26-39)

Piştî ku Selçûqî ji hêza xwe ketin, li cihên cihêreng ên Anatolyayê mîrekiyên serbixwe derketin û yek ji van mîrekiyan Mîrekiya Osmaniyên bû ku wê veguheriya împêratoriyeke bihêz. Zimanê farisî li cem Osmaniyên jî tu tiştek ji girîngiya xwe winda nekir. Li derdora qesra siltanan kesên herî zêde bi qîmet helbestvanên Îranî bûn. Bo nimûne Hemîdîyê Îsfehanî (1476) û Qebûlî (w. 1478) du helbestvanên Îranî bûn ku di qesra padîşahê Osmanî Mehmedê II. (Fatih) de gihaştibûn qedr û qîmetek mezin. Herwiha di perwerdeyê de jî bandora zimanê Farisî zêde bû. Di medrese û mektebên Osmaniyên de digel zimanê erebî, bi Farisî jî perwerde dihat dayîn. Ev yek bi serê xwe di zêdebûna helbestvanên farisînûs de sebebeke sereke ye.

Guman tune ye ku yek ji unsurên sereke û hevpar ê tevahiya edebiyatên rojhilatê zimanê farisî ye. Bingehên edebiyata klasîk a rojhilatê li erdnîgariya Hîcazê bi zimanê erebî hatiye avêtin, lêbelê pêşketin û tekamula wê li welatê Îranê bi zimanê farisî rû daye. Edebiyata farisî bi awayekî siruştî bandor li milletên cîranê xwe kiriye û edebiyatên van milletan di bin serdestiya edebiyata farisî de derketine meydanê ku edebiyata tirkî ji bo vê yekê nimûneyeke girîng e. (Riyahî, M. E., 1995: r.19-22)

Bi rehetî dikare bê gotin ku edebiyata kurdî ji ya tirkî zêdetir nêzî edebiyata farisî ye û têkiliya wan ji têkiliya edebiyatên farisî û tirkî kevintir e. Bêguman wek têkiliya edebiyatên farisî û tirkî, di têkiliya edebiyatên farisî û kurdî de jî faktora herî mezin a medreseyan e. Medreseyên kurdan diyardeyê girîng a tarîxa kurdan e ku kevneşopiya wan bi qasî 800 salî dom kiriye.² Ji van medreseyan bi hezaran mirovên alim û fasil derketine. Van medreseyan demeke dirêj ji aliyê zanînan û edebiyatê ve derdora xwe ronî kirine. Mîrasa zanistî ya van medreseyan bi qasî mîrasa hewzeyên zanistî yê wekî Misir, Bexda û Maweraunnehrê nebe jî li gora xwe ne kêmtir e. Kesayetên mîna Îbnu'l-Esîr, Îbnu'l-Ezreq, Îbnu'l-Cezerî, Mele Ehmedê Cizîrî, Sibte'l-Mardînî, Mele Xelîlê Sêrtî, Mele Ehmedê Xasî, Bedîuzzeman Seîdê Kurdî û gelek kesên mîna van tev ji van medreseyan derçûne. (Çiçek, H., 2009: r. 12-13) Ji ber vê yekê jî zemîna herî gunçaw ji bo derketina zana û şa'iran jî ev medrese bûn. Herweha Mîrov dikare bibêje ku bingeha edebiyata kurdî ya klasîk ji aliyê ehlê van medreseyan ve hatiye avêtin.

Herwiha ji aliyê ziman û edebiyata kurdiya kurmancî ve qonaxa zêrîn a van medreseyan serdema mîrekiyan e. Ev serdem ji bo geşedana edebiyata kurdiya kurmancî serdemeke zêrîn e. Di vê serdemê de nimûneyên ewil ên edebiyata kurmancî di sedasala XVIyan de dest pê kirine û heta dawiya sedasala XIXyan dewam kirine. Di dema van mîrekiyan de gelek zana û şa'ir li derdora qesrên mîran kom bûne û bi hîmayeya wan berhemên xwe nivîsîne. Şerefxanê Bedlîsî di Şerefnameya xwe de tîne ziman ku dema bapîrê wî Şemseddîn diçû nêçîrê yan seferekê, bi qasî 500 helbestvanî di nav artêşa wî de cih digirtin. (Şerefxan, 1377: r. 345) Ji vê agahiyê jî derdikeve holê ku di vê serdemê de ji

² Ji bo agahiyên berfireh bnr. bnr. Abdurrahman Adak "Kurtenêrînek Li Ser Tarîxa Perwerdeya Bi Kurdî Di Medreseyên Kurdan de", *Kovara Deng*, j. 99, Ist. 2015, r. 53-60.

bo gihîştina helbestvanan atmosfereke guncaw hebû. Ji Melayê Cizîrî bigrin, heta bi Feqiyê Teyran, Ehmedê Xanî, Melayê Bateyî, Şêx Şemsedînê Qutbê Exlatî, Siyahpoş, Pertew Begê Hekarî û Şêx Ehmedê Feqîr tev di medreseyanê vê serdemê de derketine.

Li van medreseyan, wek sîstema Osmanîyan digel zimanê erebî, zimanê farisî jî xwediyê bandoreke fireh bû. *Bostan û Gulistana* Se'dîyê Şîrazî, *Dîwana* Hafîz, *Beharistana* Camî, *Pendnameya* Ettar û *Dîwana* Mewlana Xalidê Şehrezorî hin ji van berhemên farisî yên sereke bûn ku di medreseyanê kurdan de dihatin xwendin. Di rewaca zimanê farisî de bi qasî van helbestvanên navdar, tesîreke taybet a Mewlana Xalid hebû. Ji ber ku *Dîwana* Mewlana Xalid bi farisî hatibû nivîsîn, zimanê farisî di nava alim û helbestvanên ku peyrewên wî bûn de jî ciyekî girîng girt. Bi zanîna zimanê farisî û xwendina berhemên edebî yên farisî, asoyên berfireh û dewlemend a edebiyata farisî jî li ber van kesan vedibû. Di nava edebiyata kurdî ya klasîk de jî Melayê Cizîrî bigrin heta bi Feqiyê Teyran, Xanî û gelek şa'îrên din bi farisî helbest nivîsîne û di nava helbestên wan de unsurên farisî zêde ne. Ev helbestvan tev jî edebiyata farisî agahdar bûn û bi farisî jî helbest nivîsîne. Li çar parçeyên Kurdistanê piraniya helbestvanên kurd ên ku li gor rêbaza klasîk perwerde dîtine; çî kurmanç, çî soran, çî goran, çî zaza, bi kîjan diyalektê bi axivîn taybetmendiya wan a hevpar nivîsîna helbestên farisî ye. Piraniya van helbestvanan perwerdeya medreseyanê klasîk û terbiyeya tesewwufê dîtine, hakimî zimanê erebî û farisî bûne. (Acar, H., 2011: r. 493-514) Di vê mijarê de Seyid Ebdulhemîd Heyretê Seccadî di berhema xwe ya bi navê "*Şa'îranê Kurdê Parsîgû*" de behsa 900 helbestvanên kurd ku bi Farisî helbest nivîsîne kiriye. (Seccadî, S., 1375)

Yek ji van helbestvanên farisînûs ku di bikaranîna farisî de xwediyê cihekî taybet e Weda'î ye. Bandora farisî li cem Weda'î ewqas zêde ye ku qewareya helbestên wî yên farisî jî helbestên wî yên kurmançî zêdetir e. Loma bi rehetî dikare bê gotin ku Weda'î jî edebiyata kurmançî zêdetir jî edebiyata farisî re xizmet kiriye. Weda'î bi vê taybetiya xwe jî bo bandora edebiyata farisî li ser edebiyata kurmançî nimûneyekî balkêş û orjînal e. Ji ber van taybetiyên wî em jî dixwazin di vê gotarê de vî helbestvanî pêşkêşî raya giştî ya erbabên helbesta farisî bikin. Di gotarê de piştî ku behsa jiyana Weda'î û helbestên wî yê kurmançî hat kirin bi taybetî dê li ser helbestên wî yên farisî bê rawestan. Bi vî awayî cihê Weda'î di nav helbestvanên kurd ên farisînûs de dê derkeve holê û asta bandora farisî li ser kurmançî dê bi awayekî zelal li ber çavan bê raxistin.

1. Jiyana Weda'î

Di çavkaniyên li ber destan de mixabin em rastî navê Weda'î nayên. Weke gelek helbestvanên kurdan derbarê jiyana wî de jî agahiyeke nivîskî di destê me de nîne. Em ne navê wî yê eslî, ne jî cî û tarîxa jidayikbûn û wefata wî zanin. Navê bav û bapîrê wî jî diyar nîne. Weda'î mexlesa wî ye.

Derheqê perwerdeya wî de jî di destê me de agahiyên berfireh tunene, lêbelê dûrmayîna wî jî perwerdeya medreseyanê mîrektîyan ne pêkan e. Xweşbextane wî di helbesteke xwe de behsa seydayê xwe yê bi navê "Suleyman" kiriye û pesnê wî daye. Ev agahî girîng e, lewra pêşqebûla me ya derheqê pêwendîya wî bi medreseyan re piştrast

dike. Gelo medreseya ku Weda'î tê de ders ji seydayê xwe yê bi navê Suleyman stendiye kîjan e. Herçiqas belge di destê me de tune ye jî, bi ihtimaleke mezin ew medrese dê medreseya Mîr Hesênê Welî be. Lewra Weda'î xelkê Miksê ye û medreseya navborî jî medreseyeke girîng a serdema xwe ye ku wek gelek kesên din kesekî wek Feqiyê Teyran jî li wê medreseye perwerde dîtiye. Ne dîrî eql e ku Weda'î piştî mirina xwe di goristana navendî a serdema mîrektiya Miksê hatibe definkirin ku îro Medreseya Mîr Hesênê Welî jî di nav sînorên wê de maye.

2. Serdema Weda'î

Mixabin di dîstên me de çavkaniyeke ku rasterast behsa serdema Weda'î dike tune ye. Lêbelê ji ber ku Weda'î di helbestên xwe de behsa hinek bûyer û tarîxan kiriye, çawa ku Seîd Dêreşî bi îsabet li ser sekiniye, bi xêra van tarîxan derbarê jîyana Weda'î de meriv dikare hin agahiyên bi dest bixe. Van tarîxan meriv dikare wiha li pey hev rêz bike:

1. Weda'î di dawîya helbesteke xwe de bi farisî wiha tarîxek destnîşan kiriye.:

Ra, ha, waw, za, emma elf

Ez hesab ziyade mîşod³

Li gorî hesabê ebcedê ji misraya yekem a vê beytê ev tarîx derdikeve: $R(200)+H(8)+W(6)+Z(7)+Elf(1000)=1221/1806$.

2. Di 14ê kanûna ewwela sala 1239/1823an de baranake xweş bariyaye û lehî rabûye. Weda'î helbestek ciwan li ser vê bûyerê honandiye. (Dêreşî, S., 2012: r. 90.)

3. Weda'î bi kurdî mersiyeyeke dirêj li ser kuştina Şêxî Begê mîrê Miksê nivîsiye. Ji mersiyeya wî xuya dibe ku Şêxî Beg di sala 1237/1821ê de hatiye kuştin. Weda'î di dawîya mersiyeyê de çarmalikek nivîsiye û dîroka mirina Mîr, bi tîpên ebcedê wiha diyar kiriye:

Ya qenc ew e em vê bikeyn

Navî li tarîxê bideyn

Bo xeyn û rê û lam û zal

Kanê cîhangirê cîhan

Li gorî hesabê ebcedê ji misraya sêyem a vê bendê ev tarîx derdikeve: $X(1000), R(200), L(30), Z(7)=$ ev jî dike 1237 (Dêreşî, S., 2012: r. 95.)

4. Weda'î li ser roja jidayikbûna kurê xwe Mehmûd, di tarîxa 1237/1821ê de helbesteke bi farisî nivîsiye. Heman tarîx, sala kuştina Şêxî Begê Mîrê Miksê bi xwe ye jî. (Dêreşî, S., 2012: r. 241.)

5. Weda'î dîsan di tarîxa 1256/1839 an de medhiyeyek li ser Mehmûd Xanê Mîrê Miksê bi minasebeta çûyîna wî ya Erziromê bi bal Hafîz Paşa gotiye. (Dêreşî, S., 2012: r. 108.)

³ “Ra, ha, waw, za û digel wan elf (hezar); (divê) li hesab zêde bibe.”

6. Ji xeynî van tarîxan di du helbestan de (yek bi kurdî, yek bi farisî) behs kiriye ku temenê wî gîhaştîye 50 salî.

Ji ber ku di seranserê dîwana wî de tarîxeke ji 1839an derengtîr û temenekî ji 50 salî mezintîr derbas nabe, mirov dikare li ser vî esasî şîroveyekê bike. Li gor vê, helbestvan di tarîxa 1839an de li heyatê ye. Weke ku Se'îd Dêreşî jî dibêje, Eger Weda'î her du helbestên ku emrê wî gîhaştîye pêncî salî, texmînen li derdora sala 1840î de gotibe, ji 1840î 50 bê derxistin (1840-50=1790) tarîxa 1790 dimîne ku ev jî texmînî tarîxa jidayikbûna helbestvan dide dest. Bi kurtî Weda'î di maweya dawî ya sedsala XVIIIem hatiye dinyayê û di nîveka sedsala XIXem jî wefat kiriye. Ji vî aliyî ve Weda'î dikeve nav helbestvanên qonaxa dawî ya mîrektîyan.

3. Pîşeya Weda'î

Di tarîxa edebiyata kurdîya klasîk de tê dîtin ku piraniya helbestvanên kurd jiyana xwe di mizgeft û medreseyan de wek mela û muderris borandine. Lê Weda'î ji van tevan cuda ye. Wî, jiyana xwe bi karê nivîsê ango bi debîrvaniyê (kîtabetê) te'mîn kiriye. Wî temamê jiyana xwe bi debîrtiya mîrên Miksê borandîye. Ji helbestên wî wusa diyar e ku wî salên dirêj katibiya mîrê Miksê Şêxî Beg kiriye. Piştî ku Şêxî Beg tê kuştin, vê carê jî katibîya xelefê wî Xan Mehmûd⁴ kiriye. Ji helbestên wî yê kurdî diyar dibe ku wî heta ku pîr bûye ev kar domandîye. Lê ev heye ku Weda'î di qonaxa dawî ya pîşeya xwe de êdî westiyaye û ji karê ku kiriye poşman bûye. Loma jî terka pîşeya xwe kiriye û berê xwe daye jiyaneke tesewwufî ku li jêrê bi firehî dê li ser bê rawestan.

Ey dilo vê hate pîrî
Şerm nehî carek heya ke
Bes nehî êdî debîrî
Katibî karek hilak e

Katibî karek çetîn e
Te çî dî bîra xwe bîne
'Aqîbet xêr tê çunîne
Me bi derda fayde nake (Dêreşî, S., 2012: r. 67.)

4. Aliyê Weda'î yê Tesewwufî

Ji helbestên Weda'î diyar e ku di dawîya temenê xwe de întîsabî Seyid Tahayê Nehrî yê Neqşebendî kiriye. Seyid Taha, bavê Şêx Ubeydullahê Nehrî ye û ji hêla terîqetê ve ji ekola Mewlana Xalidê Şehrezorî ye. Weda'î di dîwana xwe de helbestkeke serbixwe

⁴ Xan Mehmud, di nîveka ewwila sedsala XIX an de yek ji pêşengên serhildanên kurdan e ku li hemberî dewleta Osmanî serî hildaye. Herwiha ew ji binemala Eyyubxanbegîyên ku milek ji mîrên Muksê ne. Mîrektiya Muksê di sedsala XVI. de wek "sancaq"ekê bi eyaleta Wanê ve girêdayî bû. Ev mîrektî derdora sedsala XIX. de hêza xwe her ku diçe wenda dike û di navbera Mîrektiyên Botan, Hekkarî û îdareya Wanê ku bi dewleta Osmanî ve girêdayî bû wek herêmek tampon dimîne. Mîrektiya Muksê, piştî ku Xan Mehmud dibe mîr, desthilatdariya xwe bi qasî ku navendên mîna Wan û Xoşabê jî têxe bin hukmê xwe fireh dike. Ji bo agahiyên berfirehtir bnr. Sinan Hakan, *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*, Pêri Yay., İstanbul 2002, s. 5; Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yay., İstanbul 2007, s. 166-167.

li ser Seyid Tahayê Nehrî nivîsiye. Ji ber vê jî di vê mijarê agahiyên ji devê wî di destê me de hene. Ji vê helbesta wî tê fêmkirin ku wî di dawiya jiyana xwe de intisabî Seyîd Tahayê Nehrî kiriye. Weda'î di vê helbetê de diyar dike ku ew ji karê debîrvanîyê gelekî poşman e. Salên ku di debîrvanîyê de derbas kirine vala û bêfêde borandine. Divê ew ji vî karî tobe bike û rêyeke rast û ji bo axretê mefadar bona xwe hilbijêre. Ev jî rêya Xwedê, tobe û terîqetê ye:

Terkê dinya û hewes ke
J'xizmeta mîran tu bes ke
Qesdê yek sahibnefes ke
Belku derdê te dewa ke

Şîşeya dil zeng û ar e
Vê tijî toz û xubar e
Min umîd şêxek kubar e
Dê dilê min ew cela ke (Dêreşî, S., 2012: r. 67.)

Helbestvan di dewama van beytan de îfade dike ku kesê ku dê dilê wî yê bi zeng û ar û toz û xubar paqij bike, dilê wî ji gunehan bi ronîya tobeyê cela bike Şêx Tahayê Nehrî ye:

Seyid ew şêxê 'îzam e
Murşid e sahib kîram e
Ger nezer carek bida me
Qelbê mecrûh dê şîfa ke

Hêviya min padîşaha
Seyidê summiyê Taha
Min hene bêhed cefaha
Hîmmeta xwe aşkera ke (Dêreşî, S., 2012: r. 68.)

Şêxê ku Weda'î di helbestê de navê wî wek "Seyid Taha" dide, Şêx Tahayê Nehriyê Şemzînî ye. Seyid Taha⁵, yek ji xelîfeyên Mewlana Xalidê Şehrezorî⁶ ye û bavê Şêx 'Ubeydullahê Nehrî⁷ ye. Kurê Şêx 'Ubeydullahê Nehrî, Seyid Ebdulqadir jî di dîroka neteweperweriya kurd û kurdistanê de xwediyê roleke girîng e.

⁵ Ji bo Seyid Taha bnr. M. Şefik Korkusuz, "Seyid Taha-i Hakkari (Nehri)", Uluslararası Seyid Taha-i Hakkari Sempozyumu 24-25-26 Mayıs 2013 Hakkari, Hakkari Üniversitesi Y. 2014, İstanbul, r. 131-143.

⁶ Ji bo Mewlana Xalid bnr. Abdulcebbar Kavak, Divan-i Mevlana Halid-i Bağdadî, Ensar Y., 2009, Konya, r. 1-19.

⁷ Ji bo Şêx Ubeydullah bnr. Celîlê Celîl, *Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Pêrî, İstanbul, 1998.

Weda'î navê Seyid Taha çend caran di dîwana xwe de bi kar aniye. Di helbesteke Farisî de ku ji bo Seyid Taha wek medhiyeyekê nivîsiye sernavekî weha bi kar aniye: "Der medhê Mewlana quddîse sirruhu'l-'ezîz". Ev medhiye wusa dest pê dike:

چشم من در انتظار راه سید طاهر است

شیخ بهاء نقشبندی شاه سید طاهر است⁸

ما فقیر آستان بارگاه حضرتیم

کاش جان آنکسی دلخواه سید طاهر است⁹ (Dêreşî, S. 2012: r. 146)

Herweha Seîd Dêreşî di pêşgotina berhema xwe de dibêje ku di nava rûpelekî destnivîsa dîwanê de Weda'î bi sê beytên Farisî behsa Seyid Taha û sê kurên wî kiriye:

به مخدومی که نور چشم ماها

در یکتا شهاب الدین طاها

مکمل مرشیدی آن پیر رهبر

نگنجد شرح وصفش درج دفتر

گرامی داشت سه فرزند مولود

علاالدین عیبدالله و محمود¹⁰ (Dêreşî, S. 2012: r. 146)

5. Dîwana Weda'î

Weda'î helbestvanekî xwedî dîwan e. Destnivîsa Dîwana Weda'î di navbera salên 1905-1907 an de ji aliyê arkeologê Alman Albert Le Coq (1860-1930) ve ji Kurdistanê hatiye anîn û bo pirtûkxaneya Statsbibliotheka ku li Berlînê ye hatiye firotin. Di sala 1908an de ji aliyê heman pirtûkxaneyê ve di nava destxetên kurdî de hatiye arşivkirin. (Dêreşî, S. 2012: r. 12).

Akademîsyenê kurd Kemal Fuad, di sala 1970î de li ser destxetên kurdî yên ku di pirtûkxaneyên Berlînê de têne parastin di asta doktorayê de xebateke bibliyografîk kiriye. Kemal Fuad di vê xebata xwe ya girîng de çawa ku li ser hemû destxetan îzahetek dane, destpêk û xelaseka wan destnîşan kirine, ev yek ji bo dîwana Weda'î jî kiriye. Li gor agahiyên ku Kemal Fuad derbarê danasîna destxeta dîwana Weda'î dide; destxet, di pirtûkxaneya Statsbibliothekê di bin jimareya Ms. Or. Oct. 1081ê de hatiye qeydkirin. Destnivîs li ser deftereke biçûk hatiye meşqkirin. Bergên wê yên her du aliyan bi kaxezeke gewr î req û stûr hatiye cildkirin. Hin rûpelên destnivîsê bi dilopên avê cih cih riziyan. Çar rexên wereqan (rûpelan) çiriyayî ne. Di navbera wereqên 38-39an de wereqek kême e. Destxet wekî din baş hatiye parastin. Destxet ji 41 wereqan pêk tê. Her du rûyên wereqan bînan hesabkirin bi temamî 82 rûpel dike. Ebata kaxizan 11,5x16,5 cm. 9,5x14,5 cm. berhem

⁸ "Çavên min bendewarê rêya Seyid Tahir e. Ew Seyid Tahirê ku Şêx Behaeddîne Neqşebendî şah û rêberê wî bi xwe ye."

⁹ "Em feqîrê bernîga dergeha wî cenabî ne. Xwezka bi canê wan kesên ku dilxwazên Seyid Tahir bin."

¹⁰ "Kurên wî Şehabeddîn Tahayê durra yekta ku rohnîya çavan bû, murşîd û rêzanekî mukemmel bû. Şiroveya wêfên wî bi nivîsandinê, di defteran de hilnayê. Sê heb kurên wî yên bi qedr û qîmet hebûn ku navên wan 'Elaeddîn, 'Ubeydullah û Mehmûd bû."

bi xeteke Neste'lıqê reş û xweşik hatiye nivîsîn. Rûpela yekê bi vê hevokê dest pê dike: "Huwe'l-muste'an we 'eleyhi't-tiklan, Dîwanu Weda'î rehîmehullah" Piştî vêna helbesteke Farisî cî digre. Di rûpela dawiyê de helbesteke kurdî heye (Dêreşî, S. 2012: r.24)

Di destnivîsê de helbestên farisî û kurdî ji hev nehatine cudakirin. Hemî di nava hev de ne. Bo nimûne, carinan sê helbestên Farisî hatine îstînsaxkirin, paşê li pey wan helbesteke kurdî heye. Carinan jî du helbestên kurdî, li pey wan jî çendên Farisî... Di destnivîsê de ne dîroka îstînsaxê, ne jî navê mustensîx cî nagre. Ji bo meriv bikaribe bibêje ku ev nusxeya muellif e, delîlên saxlem di destê me de nînin.

Li ser Dîwana Weda'î di sala 2000î de ji aliyê Seîd Dêreşî ve xebatek hatiye kirin û dîwan, cara ewil li Berlînê di sala 2002yan de di weşanxaneya Havîbûnê de hatiye çapkirin. Heman berhem ji aliyê weşanxaneya Spîrêzê ve li Dihokê hatiye weşandin. Herî dawî di sala 2012an de disa ji aliyê Seîd Dêreşî ve bi pêşgotineke berfirehtir li Stenbolê di nav weşanên Nûbiharê de derketiye.

6. Helbestên Weda'î yên Kurmancî

Weda'î, helbestên xwe bi du zimanan nivîsiye: Kurdiya kurmancî û farisî. Helbestên wî yên farisî ji yên kurmancî zêdetir in. Di dîwana wî de 65 helbestên bi farisî û 36 helbestên bi kurdiya kurmancî hene Weda'î, bi qasî ku li ser hemû herfên ebecedê helbestan bihone di helbestê de xwedî hunermendiyeke bilind e. (Dêreşî, S. 2012: r. 81-86).

Weda'î, di nava helbestvanên klasîk ên kurd de xwediyê cihekî girîng e. Ji helbestên wî diyar e ku ew helbestvanekî gelekî şareza û jêhatî ye. Kesayetiya wî ya edebî ji ya ku di dîwana wî de hatiye nîşandan mezintir û berfirehtir e. Dema meriv têkeve nava helbestên wî nirx û qîmetê wî yê mezin xuya dibe. Çawa ku me gotibû di seranserê dîwana wî de 36 helbestên kurdîya kurmancî û 66 helbestên Farisî cî digirin. Eger temamê dîwana wî bi kurdî bûya, ciyê wî dê di edebiyata kurdî de jî cihêtir bûya. Lê digel ku tenê 36 helbestên wî yên kurdî gihaştine me, cardin wî ji dereceya helbestvanên mezin ên kurd nayîne xwarê.

Helbesta Weda'î gelek rehwan û xweşik e. Helbestên wî yên kurdî sivik û bi zimanekî zelal ku herkes dikare jê fêhm bike hatine nivîsîn. Lê digel vê sivikî û zelaliyê şikl û wêne û nepeniyên kûr di helbestên wî de xuya ne. Bo nimûne, Weda'î, li ser nezîreya xezela yekem a Hafîz ya ku ji aliyê Camî ve hatiye nivîsîn, bi heman xweşîkbûnê texmîsek serkeftî nivîsiye.¹¹ Weda'î, di helbestnivîsînê de ewqas hoste ye ku bêyî ku xwe biwestîne û zorê bide xwe helbest honandiye. Meriv dikare bibêje ji aliyê hêza helbestê ve ew di asta Ehmedê Xanî, Pertew Begê Hekarî û Siyahpoş de ye. Weda'î di gelek helbestên xwe yên kurmancî de li pey rêça Feqiyê Teyran (w. 1563-1632), Melayê Cizîrî (1567-1640) û Ehmedê Xanî (1651-1709) çûye. (Adak, A., 2014: r. 322) Di gelek helbestên wî de meriv dikare şopên van helbestvanan bibîne. Li ser mersiyeya Xanî ya bi neqerata "Kanê

¹¹ Ji bo berawirdkirinê bnr. Muhemmed Riza Berzger Xaliqî, *Şaxê Nebatê Hafîz*, Înt. Zevvar, Tehran, 1382, r. 1-4; Nîzamî-yi Baherzî, *Makamat-i Camî*, Teshîh: Necîb Mail Herewî, Neşrê Ney, Tehran, 1371, r. 225 ; *Dîwana Weda'î*, Helbest no: 3, r. 129.

Padşahê Serhedan”¹² ku li ser wefata Mîrê Bazîdê nivîsiye, nezîreyeke bi neqerata “Kanê Cihangîrê Cihan” nivîsiye ku ev mersiyeya wî li ser wefata Şêxî Beg e.

Xanî:

Kanê Muhemmed Beg gelo

Kan padîşahê Serhedan

Îro bi dil bigrîn de lo!

Kan padîşahê Serhedan

Weda’î

Îro ji destê felekê

Kanê Cihangêrê Cihan

Bigrîn ji bo Şêxî Begê

Kanê Cihangêrê Cihan

Herwiha nezîreyek li ser helbesteke Mela jî nivîsiye.¹³

Mela

Ey şehîşahê mu’ezzem heq nighdarê te bî

Sûrê “Înna fetehna” dor û madarê te bî

Weda’î

Min ji heq daxwaz e mîr im heq nighdarê te bî

Sûrê “Înna fetehna” yawerê karê te bî

Berovajî helbestvanên dema xwe û beriya xwe, bêtir ew li ser mijarên civakî rewestiyaye. Weke ku Se’id Dêreşî jî dibêje, ew yekemîn şa’ir e ku rûdanên serhildaneke kurdan di helbestên xwe de aniye ziman.¹⁴ Weda’î ageh ji qedr û mezinahiya helbestvaniya xwe heye. Li gor wî; “Eger gelê wî qîmet bidin helbestên wî û bixwînin; eger helbestên wî li cem Mîr bê pejrandin û li koşk û dîwanan de bê guhdarîkirin, hingê ewê dê bibe yek ji helbestvanên navdar û helbesta wî jî dê di dinyayê de navdar bibe”. Weke ku dibêje:

¹² Bnr. Ebdullah Varlî, *Dîwan û Jînewariya Ehmedê Xanî Yêd Mayîn*, Sîpan, Stenbol, 2004, r. 185.

¹³ H.b., r., 103. (Bnr. Mela Ahmedê Cizîrî, *Dîwan, Nûbihar*, Stenbol, 2009, r. 158.

¹⁴ Ji bo vê bûyerê bnr. *Dîwana Weda’î*, r. 95. Weda’î, vê bûyerê di dîwana xwe, di mersiyeya ku derbarê kuştina Şêxî Begê Mîrê Miksê de di bin sernavê “Îro ji Destê Felekê” de bi dirêjî vedibêje. Herwiha Se’id Dêreşî vê bûyerê bi çîrokek ku di *Cami’eya Risaleyan û Hikayetan bi Zimanê Kurmancî* ya M. M. Bazîdî piştrast dike. Ji bo eslê vê tekstê bnr. Mele Mehmûdê Bazîdî, *Cami’eya Risaleyan û Hikayetan Bi Zimanê Kurmancî*, amd. Ziya Avci, Lîs, Diyarbekir, 2010, r. 69-71., Herwiha bi taybetî derbarê vê bûyerê û yên bi vî rengî ku di dîroka dewleta Osmanî de qewimîne gelek çavkanî hene. Bnr. Cabir Doğan, “Tanzimatın Van’da Uygulanması ve Han Mahmud İsyani”, *History Studies*, Vol. 3/2, 2011, r. 147-162; Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yay, İstanbul, 2007, s. 166-167; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi yay., Ankara, 2007; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK. Yay., Ankara, 1991, s. 193.

Nezm û eş'arê Weda'î ger bibit meqbûlê Mîr
Dê di iqlîmê cîhan şî'rê me dê meşhûr-i bî (Dêreşî, S., r., 73)

Lê diyar e ku ev daxwaz û hêviyên wî bi cih nehatine. Di helbesteke xwe de dide diyarkirin ku qîmetê zanîn, qelem û şî'rê nemaye û bazara wan kesad e:

Bê rewac e vî zamanî me'rîfet
Bê guman bê qedr e êdî 'ilm û xet (Dêreşî, S., r., 104)

Xuya ye derdê ku Ehmedê Xanî êşandiye, Weda'î jî êşandiye. Ji van gazinan diyar e ku ne Mîr, ne jî gel qedr û qîmetê wî nezanîne.

7. Helbestên Weda'î yên Farisî

8. Ruxsar û Şêwaz di Helbestên Weda'î yên Farisî de

Çawa ku li jorê hat gotin hejmara helbestên farisî yên Weda'î 66 heb in. Ev helbest tev bi kêşa erûzê hatine nivîsîn û herî zêde ji behrên Hezec, Remel û Muctesê qalibên erûzê hatine bikaranîn. Ji aliyê teşeyên nezmê ve helbestên wî yên farisî ji 44 xezel, 10 qesîde, 6 muxemmes, 4 mesnewî, texmîsek û rubaîyekê pêk tên. Weda'î ji bilî van li ser xezelên şa'irên curbicur 6 texmîs nivîsîne. Ji vî aliyê ve Weda'î di edebiyata kurdî ya klasîk de di warê nivîsîna texmîsê de ketiye nav şa'irên şarezî û serkeftî. Ji van texmîsan sê heb li ser xezelên Mewlana Camî (w. 898/1492), yek li ser xezeleke Hafîzê Şîrazî (w. 791/1388), yek li ser xezeleke farisî ya Pertew Begê Hekkarî (1756-1841) û yek jî li ser xezeleke helbestvanekî nediyar nivîsîye. Herwiha texmîsek û rubaîyek jî di nava helbestên wî yên Farisî de cih digrin. (Dêreşî, S. 2012: helbest no: 3, 9, 55, 20, 56). Ji nav van helbestvanên farisî bi taybetî bandora Ebdurrehmanê Camî aşkera ye. Ji ber ku Camî jî wek wî muntsebekî Neqşebendîyê bû, elaqeyê mezin nîşanê helbestên Camî daye.

Weda'î wek helbestên xwe yên kurdî, di yên farisî de jî xwediyê hêzeke mezin e. Bi nezera me eger helbestên Weda'î yên farisî, têkevin destên ehil yên vî zimanî de, bê guman ew ê di edebiyata Farisî de pileyê girîng bi dest bixin. Helbestên wî yên Farisî bi rastî jî gelekî serkeftî ne. Zimanê wî sade û rehwan û herikbar e. Zimanê helbestên Weda'î wek yên kurmancî, di yên farisî de jî gelekî vekirî û sade ye. Yanê ji bo xemilandin û bikaranîna hunerên peyvê hewleke taybet nehatiye xerckirin. Wek ku tê fehmkirin Weda'î xwestiyê ku ramanên xwe bi xwendevanan bi hêsanî bide fehmkirin. Ji bo vê serî li bikaranîna bêjeyên erebî, hevokên tevlihev û kûrwate nedaye. Piranî bi bêjeyên farisî yên bingehîn û hêsan, helbesta xwe hûnandiye. Ji ber vê meriv dikare bibêje ku Weda'î di helbestên xwe yên farisî de şêweya edebî ya Iraq û Xoresanê bi kar anîye. Lewra di nav serdemên nesr û nezmên farisî de helbestên ku bi uslûbeke herî sade û vekirî hatine nivîsîn, bi uslûbê û şêwaza Xoresan û 'Iraqê ne.¹⁵ Serdema ku Weda'î tê de jiyaye ji aliyê edebî ve beramberî serdema piştî Sefewîyan ango serdema xanedanên Efqar, Zend û Qacaran tê. Di van serdeman de hêza edebiyata farisî ne di asteke bilind de ye. Di vê demê de helbestvan di helbestnivîsîna de ji sebka Hindî ya sar û bê ta'm direvin û vedigerin ser sebka berê ya

¹⁵ Ji bo taybetmendiyên şêwaz û nixandina berhemên vê demê bnr. Muhemmed Taqî Behar "Meliku'-Şu'era", *Sebk Şînasî*, c. 2, Kitaxaneyê Perestû, Çapê 4., 2536ê Şehînsahî, Tehran, r. 63-177. (Nusxeya Pdf)

Iraqê. Ev sebk, di edebiyata Îranê weke sebka “bazgeşt”ê jî tê binavkirin. Hin ji helbestvanên vê serdemê ev in: Lutf Elî Beg Azer Begdilî, (w. 1781), apê wî Welî Muhammed Xanê Mesrûr (w. 1755), Mîr Seyid Elî Muştqaqê Isfêhanî (w. 1778), Mîrza Nasirê Isfêhanî (w. 1778), Seyid Ehmed Hatifê Isfêhanî (w. 1784), Mîrza Muhammed Sadiq Namiyê Isfêhanî (w. 1777). Helbestvanên vê serdemê di nivîsîna helbestan de terzê helbestvanên sedsalên XII, XIII û XIVan taqîb kirine. (Zebîhullah, S., 2003: r. 95-96) Digel vê yekê jî aliyê naverok û şêwaza xezelgotinê ve nêzîkayiyê li xezelên helbestvanê faris ê navdar ê vê serdemê Qaîmmeqamê Ferahanî (1158-1214/1745-1799) dike.¹⁶

Weda’î ji aliyê hêza helbestê ve ne kêmtî helbestvanên serdema xwe ye. Di edebiyata farisî de digel ku bi sedan, bi hezaran helbestvan hebin jî peydabûna helbestvanekî nû yê sedsala XVIIIan ji aliyê edebî ve divê girîng be. Ev helbestvan digel ku kurd e û ne di sehaya Îranê de gihastîye jî, bi qasî helbestvanekî faris ê serdema xwe, hakimî edebiyata farisî bûye û herî kêmtî bi qasî hêza vegotina wan di nivîsandina helbestên farisî de şarezaya bûye. Ev yek ji aliyê hin edîb û pisporên Îranî yên ku me helbestên Weda’î yên Farisî nîşanî wan dan jî hat piştrastkirin û helbestên Weda’î ji helbestên serkeftî yên derveyê sehaya Îranê hatin nîşandan.

9. Mijar û Cureyên Edebî di Helbestên Weda’î yên Farisî de

Weda’î di helbestên xwe yên farisî de li ser mijar û cureyên edebî yên cuda rawestîyaye. Weda’î him li ser mijarên giştî yên wêjeyî; him jî li ser mijar û naverokên cuda û taybet sekinîye. Bi vî awayî Weda’î bi helbestên xwe yên cuda, cihêrengîya xwe jî nîşan daye. Gelek helbestvan bi piranî li ser mijarên giştî disekin û bi zimanekî vekirî behsa kê an çî dikin nabêjin. Lê Weda’î di hinek helbestan de bi terzekî aşkera armanca xwe diyar kiriye û navê kes û tiştên ku behs kiriye gotiye. Weda’î ji vî aliyê ve ji helbestvanên klasîk ên din vediqete. Wî di ciwaniya xwe de gelek helbest li ser tebîet, dar, deşt û bûyerên wê çaxê nivîsîne. Di van helbestan de herçiqas delîlek tunebe ku meriv îddia bike ku Weda’î, helbestên Menuçehrîyê Damganî (w. h. 432) dîtibe jî, lê dîsa dikare bêgotin ku ta’îm û çêjek ji vî helbestvanê navdar ê edebiyata farisî wergirtiye.¹⁷ Yanî berovajî helbestvanên dema xwe û beriya xwe, wî bêtir di cureya behariyeyê û mijarên civakî de helbest nivîsîne.

Mijareke din a helbestên Weda’î evîn e ku xezelên xwe ji bo vê mijarê veqetandine. Weda’î di qesîdeyên xwe de jî cih daye sê cureyên edebî ku ji 10 qesîdeyan 4 heb ne’î, 4 heb medhiye û 2 heb jî munacat in. Di medhiyeyên xwe de şêxê xwe Seyid Tahayê Nehrî, mîrên Miksê Şêxî Beg û xelefê wî Mîr Mehmûd û herî dawî jî seydayê xwe yê bi navê “Suleyman” medh kiriye.

Eger em ji aliyê naverokê ve li her çar mesnewiyên wî binêrin, mesnewiya bi sernavê; “Der tarîxê ‘omrê ferzendê dilbendê xod Mehmûd nam inşâ kerdê şodê ax ax” li ser kurê xwe Mehmûd nivîsiye. Ji bo ku Xwedê ewladekî wusa dayiyê hemd û spasiyên

¹⁶ Ji bo nirxandina helbestvaniya Ferahanî bnr. Muhammed Resulê Deryageştî *Qaîmmeqamname*, Mewqufatê Mehmûdê Efşar, Tehran, 1377.

¹⁷ Ji bo berawirdkirinê bnr. İsmail Hekîmî, *Rudekî ve Menuçehrî*, İntişaratê Esatîr, Tehran, 1386.

xwe bo Xwedê dike. Yek ji van, hedîseke Cenabê Pêxember e ku derheqê cûd û keremê de ye bi teşeya mesnewiyê vegotiyê. Ya din jî dîsa hedîseke menzûm e ku mijara wê vewendina Resulê Ekrem ji aliyê Cabîrê sehabî bo mala xwe ye. Ya dawî jî derheqê mijareke civakî-malbatî de ye ku gazina jina xerab dike û dibêje “Di dunyayê de kesê herî bextreş ew e ku xwedî jinek xerab û cirnexweş be.”

Weda’î du helbestên xwe bi awayê çîrokbêjîyê nivîsîne. Di helbesta yekem de behsa çîroka “*rafizîyekî*” dike û di ya duyem de jî behsa mêvanbûna pêxember (s.x.l.) li mala Hz. Cabîr dike. Di nav helbestan de tenê rubaîyek heye ku ew jî di dawîya helbestekê de girêdayê mijarê hatîye zêde kirin. Helbesta herî dirêj, 80 malik in û behsa bûyereke di navbera sehabîyekî û Hz. pêxember (s.x.l.) de dike. Çawa ku tê dîtina Weda’î di di cureyên dînî-edebî de gelek helbest nivîsîne. Bi giştî mijarên ku Weda’î di helbestên xwe de behs kirine ev in: Evîn, mijarên dînî û exlaqî, şîroveyên sîyasî, kalbûn, jin, pesn û şîret, rexne û munacat, hin bûyerên curbicur, cih û kesên dîrokî.

10. Tehlîla Tematîk a Helbestên Weda’î yên Farisî

Em dê di vê beşê de di çarçoveya van sê unsurên jêrîn ên sereke de tehlîleke tematîk a helbestên Weda’î bikin:

1. Unsurên Evînî
2. Unsurên Civakî
3. Unsurên Dînî

10.1. Unsurên Evînî

Weke ku me got Weda’î, bandoreke mezin ji helbestvanên Îranî girtiye. Ji ber vê çawa ku taybetîya helbestên farisî, bi şêweyê taybet bikaranîna mijara evînê ye; Weda’î jî piranîya helbestên xwe li ser evînê nivîsîne ku ev evîn hem beşerî û hem jî îlahî ye. Naverok û hûnandina helbestên evînî jî bi şêweya helbestên klasîk yên farisî, bi bikaranîna hunerên edebî yên berbelav çêkiriye. Weda’î di helbestên evînî de bi piranî behsa van mijaran dike: Xweşikbûna hezkirîyê, zorbûna karê evînê, firqet, dûrbûna ji hezkirîyê, rewşa wî ya xirab ji ber dûriyê, li hember bextewariya xelkê xemgînîya wî, bêsebrîya evîndar, meyxane, şerab, hesûdîya dijminan û hwd.

Dema behsa hezkirîyê tê kirin, wek hemû helbestên evînî, Weda’î jî li ser rû, çav, lêv, birû, bijang, bisk û hwd. ên hezkirîyê disekine û wan bi şibandinên navdar ên wêjeyî di helbestan de bi kar tîne.

Ji bo ku şêwe, nêrîn û şîroveya Weda’î ya li ser evînê baş were fehm kirin, divê em li ser her yekê bi taybet bisekinin û bi kurtasî çend mînakên bidin. Di helbestên evînî de wek ku tê zanîn, aşiq û me’şuq ango evîndar û hezkirî hene. Lê taybetiyên her duyan ji hev cuda ne. Ji ber wê em ê li ser her duyan cuda bisekinin. Wekî din di xala sêyem de jî

hêmanên têkildarê vê mijarê dê bên gotin. Bi vî awayî em ê vê mijarê li ser van sê xalan dabeş bikin¹⁸:

- 1- Taybetîyên ‘Aşiq/Evîndar
- 2- Taybetîyên Maşuq/Hezkirîyê
- 3- Hêmanên din

1. Taybetîyên ‘Aşiq/Evîndar

a) Dûrbûna ji hezkirîyê

Di helbestan de evîndar her dem ji evîn û hezkirîya xwe dûr e. Ji bo evîndaran tiştê herî zor, dûrbûna ji evîna xwe ye. Ew ji vê dûrîyê tim bêzar e. Kesekî wek wî di rewşeke wisa xirab de tune ye û qeweta rakirina barekî wiha jî di wî de namîne. Lê tu caran evîndar, hêvîya xwe ji hezkirîya xwe nabire û her dem bihêvî ye:

سوختم از فرق تا پا ز آتش دوری وی
از فلک بگذشت جانان هر شبی افغان ما¹⁹ (5, 133)

این منم یا رب فتاده در شب نار فراق
کس مبادا در جهان چون من گرفتار فراق²⁰ (39, 177)

چشمم ز خون روان است در سینه خار و خاشاک
امید وصل دلبر بیرون نیاید از سر²¹ (40, 179)

ندارم طاقت این بار هجران
بجز یوسف که دارد میل زندان²² (48/192)

b) Dîtina hezkirîyê

Evîndar ji bo dîtina heskirîyê tim dixebite. Dixwaze ku here cem hezkirîya xwe, bibe mîvanê wê. Ger carekê jî wê bibîne hemû derdên wî çareser dibin û êşa wî diqede. Ger dîtina wê tunebe wateya tiştêkî jî tune ye:

غمت پخته مرا ای جان تو گویی بوده ام بریان
خدارا ای فلک روزی مرا مهمان او گردان

...
مرا از هجر او در دل گره می بود صد مشکل

چو دیدم شکل او فی الحال حل شد جمله مشکله²³ (3/130-131)

¹⁸ Di vê gotarê de me jimara helbestan û beytên ku wekî nimûne hatine pêşkêşkirin ji Dîwana Weda'î ya çapa Nûbiharê (İstanbul, 2012) wergirtiye. Di reqemên nava kevanê de ya ewwil hejmara helbestê, ya dû wê re jî nimreya rûpelê destnîşan dike.

¹⁹ “Şewitîme ji serî heta nig ji agirê firaqa wê. Ey cana! felek derbas kir her şev fixana me”

²⁰ “Ya reb! Ev ez im ku ketî me şeva agirê dûrîyê. Di cihanê de kes nebe wek min girtîyê dûrîyê”

²¹ “Çavê min bi xwîna herikbar, di singa min de istirî, hêvîya gihîştina hezkirîyê dernayê ji serî”

²² “Taqeta vî barê dûrîyê di min de tune ye, ji bil Yûsifê ku zîndanê dixwaze”

²³ “Xema te ez kelandime ey can, tu dibêjî qey bûme bûryan/Ji bo Xwedê ey felek! Carekê min bike mîvanê wê”

بی رخ جانان وداعی چون کنم
این گل و گلشن چو خارست ای دلا²⁴ (53/197)

c) Axaftina bi hezkirîyê re

Evîndar, her dem hewl dide ku hezkirîya wî bersivekê bide û tiştêkî bêje jê re. Ger hezkirîya wê peyvekê tenê jî bêje ev jê re tiştê herî mezin e:

ای خوشا آنان که هر دم سرخوش بزم تو اند
کز ازل مستند ایشان از خمار یک حدیث²⁵ (14/148)

d) Rû

Rûyê mirovan sor e. Lêbelê rengê rûyê evîndar her dem zer e. Lewra evîndar tim hesreta hezkirîya xwe dikşîne û ji derdê evînê jî her dem nexweş e. Çawa ku rûyê nexweşan ji êşan rengê xwe wenda dike û zer dibe, evîndar jî wek nexweşan rûzer e:

سوختم از فرق تا پا ز آتشی سودای تو
اشک سرخم روی زردم بین گواه احتیاج²⁶ (15/148)

بیا جانا ببین تا چیست کارم
بروی زرد چشم اشک بارم²⁷ (44/185)

e) Çav

Evîndar ji derdê dûrbûna ji evîna xwe her dem xemgîn e û rûyê wî qet nakene. Ji ber vê ew ji çavan tim hêstiran dibarîne. Lê cihê hezkirinê ji ber ku dil e, ev derd dilê evîndar parçe dike, birîndar û xwîn dike. Ew xwîna dil û cegera evîndarî, hêstirên ku ji çavan tên, sor dike û bi vî awayî çavên wî tim xwînê dibarînin:

مرا ای کاشکی یارم بخواندی نزد درگاهش
ز چشم خون فشان من شدی یک لحظه آگاهش²⁸ (3/130)

...
"Ji dûrbûna wê di dilê min de girêkek dibe sed pirsgirêk/ Çawa ku şeklê wê bibînim, hema hal dibe hemû pirsgirêk"

²⁴ "Bê rûyê cananê ezê çawa bikim Weda'î/Ev gul û gulistan mîna istirî ye ey dilo"

²⁵ "Xwezîya bi wan kesên ku serxweşên meclîsa te ne/Ku ew kes ji ezel bi gotineke te serxweş in"

²⁶ "Şewitîm ji serî heta nig bi agirê evîna te/Hêstirên sor li ser rûyê min ê zer bibîne, ev şahidê ihtiyaca min a bi te ye."

²⁷ "Were cana bibîne ka çi ye karê min/Bi rûyê zer, bi çavê hêstirbar im"

²⁸ "Xwezî yara min gaziya min bikira dergaha xwe/Ji çavê min ê xwînbar hema carek tenê agahdar bûna bes bû ji bo min."

نیست فارغ یکدمی از یاد من
گریه ام خونست هر شام و سحر²⁹ (23/159)

10.1.2. Taybetîyên hezkirîyê

a) Bejn

Ji ber ku bejndirêjî taybetîya xweşîkbûnê ye, bejna evîndarê di wêjeyê de piranî bi darên dirêj, rast û li ber avan tê şibandin. Bi vî awayî bejna hezkirîyê, herî zêde bi darên serwîyê, çamê û şimşîrê tîn şibandin. Weda'î jî di bikaranîna xwe de li ser van sekinîye:

جای تو گوشه چشم است و صنوبر لب جو
ای عجب چند تفاوت تو کجا سرو کجا³⁰ (2/128)

سرو شمشاد و صنوبر همه گشتند خجل
پیش آن قد سهی قامت بالای ترا³¹ (4/132)

شب همه شب می نهادم سر بزیری پای دوست
سرو با این قد و قامت کی بود همتای دوست³² (18/152)

b) Rû

Rûyê hezkirîyê di wêjeyê de ronîkar e û bi tiştên ku ronî dîkin tîn şibandin. Ji ber ku nêrîna hezkirîyê dil û rêya evîndar ronî dîke û wî jî tarîya xemgînîyê derdixe. Ji ber vê yekê jî rû, herî zêde bi roj û heyvê re tê têkildarkirin. Bi vê nêrînê jî bo hezkirîyê, sifeta mehrû pir navdar bûye. Weda'î di gelek deran de cih daye şibandina bi heyvê an bi rojê. Di hinek deran de jî tenê li ser ronîkirina rû sekinîye:

چه باشد گر تو ای مهوش مرا روزی شوی مهمان
فدای قد موزون تو سازم هم دل و هم جان³³ (3/129)

موسم گل در رسید و آمد اوان بهار
شاید آن مه رو ببینم در گلستان هر صباح³⁴ (16/150)

زنده شد جان وداعی از فروغ روی تو
کس چو من آشفته آن لعل گوهر بار نیست³⁵ (11/145)

پرتوی از روی جانان تافت بر عالم فروغ

²⁹ "Carek bi tenê jî be ji bîra min naçe/ Her şev û seherê ez xwîn digirîm"

³⁰ "Cihê te koşeya çavan e û bejna te çama li ber çem e/Çi ecêb e, çiqas ferq heye, tu li ku, serwî li ku"

³¹ "Serwî û şimşad û çam hemû bûn fedîkar li ber wê bejna te ya rast û bilind."

³² "Şev, hemû şevê min serî dadianî li bin nigê yarê/Serwî, bi vê bejn û balê kinga dibe wek hevalê"

³³ "Çi dibe ku tu ey mehrû rojekê bibî mîvan/Fedayê bejna te ya lihevhatî bikim hem dil û hem can"

³⁴ "Demsala gulê gihîşt û hat serdema biharê/Dibe ku bibînim wê mehrûyê li gulistanê her sibehê"

³⁵ "Zindî bû canê Weda'î ji ronahîya rûyê te/Kesî mîna min evîndarê wê le'la gewherbar tuneye."

برق زد نور رخت بر جبهه آدم فروغ³⁶ (38/176)

c) Xemze

Xemze, nêrîna kûr û watedar a hezkirîyê ye. Di wêjeyê de xwedîyê gelek wateyan e. Xemze, bandoreke mezin li ser evîndarî dike û wî pir diêşîne. Hezkirî, bi van nêrînên xwe naziyan dike. Xemze, di wêjeyê de herî zêde wek şûr û tîrekê tê fikirîn. Ji ber vê jî herdem birîndarkirinê encam dide. Ev tîr û şûr li dil û kezeba evîndar dikeve û xwîn dike:

جهان را از لبت شد فتنه انگیز
ز تیغ غمزه ات آیین خونریز³⁷ (25/161)

دل پر از خونست از یک غمزه ات
نیست ممکن یافت ار زانم خلاص³⁸ (32/169)

d) Lêv

Endameke girîng a xweşikiyê ye. Di wêjeyê de pîranî bi sorbûn û şîrînbûna xwe tê bikaranîn. Lêv bi şîrînbûna xwe wek kanîya avê ye. Ji ber rengê wê yê sor bi gelek tiştên girîng re têkilî tê çêkirin. Herî zêde kevirê le'lê yê sor û şerab, ji bo şibandîna tîrîk bikaranîn. Ji ber ku kevirê le'lê pir bi qîmet e û sor e. Şerab jî reng-sor e û bi tehma xwe navdar e. Evîndar dixwaze wî cevherî bi dest bixe û ji wê şerabê vexwe. Weda'î li ser van taybetîyan gelek sekinîye:

خسته ام در کنج دوری تشنه لعل لبت
گر چه ای رو مه دریغم داشتی درمان ما³⁹ (5/134)

عالمی شادند از تو یک نظر بر ما فکن
تلخ کامم از لب می گونت ای شیرین دهن⁴⁰ (9/141)

آن نگویم به سخنهاى خوشت می ارزم
سخن تلخ از آن لعل گهربار تو بس⁴¹ (27/163)

بجان افتاده ام جانا چه باشد
ز لعل خود ببخشی یک زلالی⁴² (57/206)

³⁶ “Çirûskekê ji rûyê cananê ronahî da alemê/Nûra rûyê te, li rûyê mirov ronahî kir”

³⁷ “Li cihanê ji lêva te fitne çêbûye/Edeta xwînrijandinê ji şûrê xemzeya te”

³⁸ Dil tijî xwîn e ji xemzeyeyeke te/Dîtina xelasîya hêsan, ne mumkin e

³⁹ “Ey bedewa ku ruyê te mîna meha ronak e!/Herçiqas te wî ruyê xwe ku dermanê me ye ji me textsîr kiribe jî ez westî me li quncika dûriyê, tî yê lêva te ya sorî mîna le'lê me.”

⁴⁰ “Ehlê dunyayê bi şad û bextewar in, nezerekê li me jî bide/Ey devşîrîn! Bêbext im ji lêva te ya meyrengî.”

⁴¹ “Nabêjim ku hêjayî gotinên te yên xweş im, gotina tehl jî ji wê lêva te ya cevherbar derkeve bes e ji bo min.”

Gotinên evînê ji bo evîndar pir şîrîn in. Ji ber vê lêv, bi şîrînbûna xwe tê zanîn û ji wê jî wêdetir di wêjeyê de bi bêjeya şeker re bi kar tê:

ندانم داد خود را از که خواهم
از آن لعل شکر خا شرمسارم⁴³ (44/185)

e) Çav

Çav yek ji endamên girîng ên xweşikiya hezkirîyê ye. Hezkirî bi çavên xwe gelek bandor li ser evîndar dike. Pir caran bi xumarî û xweşikbûnê tê behskirin. Ji alîyê rengan ve piranî wek reş û meşînî derbas dibe. Ji ber ku şeklê çav dişibe nergîsê, ji alîyê şeklê xwe ve bi kulîlka nêrgîzê re têkildar e. Weda'î jî di vê malikê de li ser têkilîya nêrgîzê û reşbûna wê sekinîye:

چشم نرگس نکند دعوی مستی و خمار
پیش بادام سیه آهوی شهلائی تو را⁴⁴ (4/132)

f) Bijang:

Bijang jî bi taybetîya birîndarkirin û kuştinê tê gotin. Ji ber ku ew jî dişibe tîr û şûran. Hezkirî bi awirên xwe ji bijangan tîran davêje:

خوشا آنکس به راه عشق سر داد
شهید تیغ مژگان تو باشد⁴⁵ (22/158)

g) Birû

Ev jî wek çav mala evîndar xirab dike. Bi xwarbûna xwe qehr û hêrsa hezkirîyê nîşan dide. Wek kevan ji bo avêtina tîran amade ye û bi tîra xwe wî birîndar dike. Birû bi por re nêzikî hev in:

چشم از محراب نتوان یکدمی برهم نهم
زان زمان چون دور گشتم از خمی ابروی تو⁴⁶ (52/196)

ندارم در جهان جز این مرادی
که بینم هر مهی ابرو هلالی⁴⁷ (57/205)

h) Bisk û zulf

Bisk, parçeyek ji porê ye ku ji kêleka rû berjêr dibe. Di wêjeyê de piranî bi xwarbûn û lihevbadana xwe tê behskirin. Wek porê, bi belavbûna xwe bandorê li ser

⁴² "Ji hal ketime cana, çi dibe/Ji lêva xwe ya mîna le'lê aveke zelal bide"

⁴³ "Nizanim mafê xwe ji kê bixwazim/Ji wê leva şekirxwar fedîkar im"

⁴⁴ "Çavê nêrgîzî doza mestî û serxweşiyê nake/Li ber çavên te yî xweşik û reş a mîna yên xezalan"

⁴⁵ "Çi bextewar e ew kes ku di rîya evînê de serî dabe û şehîdê şûrê bijangên te be"

⁴⁶ "Ji wê dema ku ji birûyên te yên xwar mîna kevana dûr ketime, nikarim çavê xwe ji mîhrabê angoyê te veqetînim."

⁴⁷ "Di dinyayê de ji xencî veyekê tu miradê min tune/Ku bibînim her mehê ebrû hilalê."

evîndarî dike. Bîhna wê pir xweş û rêngê wê jî reş e û bi reşbûna xwe dişêbe şevê. Bi xwarbûna xwe wek mar û ejderha tê fikirîn:

شمیم مشک عطر زلف و گیسو
نه سنبل نه بنفشه نه سمن نیست⁴⁸ (13/147)

بوی گیسوی تو چین است یانه صحرای ختن
داروی دردِ وداعی تاری از گیسوی تو⁴⁹ (52/196)

10.1.3. Hêmanên din

a) Bilbil

Di helbestan de pirê caran evîndar wek bilbil tê fikirîn. Çawa ku bilbil ji bo gulê dixwîne û stranan dibêje û her dem li dora gulê digere, evîndar jî wek bilbil ji bo hezkirîya xwe helbestan dibêje û dixwîne. Lê evîndar, bilbilekî bê si'ûd e, çiqas bixebite jî nikare bigihêje gula xwe, herdem bê xew e û di qefesan de dimîne.

دیگران در بزم وصل و ما اسیر کنج هجر
همدم گل زاغ شد بلبل گرفتارِ قفس⁵⁰ (26/162)

عاشقِ رویِ گلمِ بلبلی بی خواب و خورم
سرخوشِ جامِ شرابم ز جهان بی خبرم⁵¹ (55/200)

b) Gul

Gul di wêjeyê de wek hezkirî tê qebûl kirin. Wek me li jor got; evîndar bi hezkirina xwe wek bilbil e. Li beramber vê yekê hezkirî jî dibe gul. Hezkirî, him bi xweşikbûna xwe, him bi rengê xwe dişêbe gulê. Evîndar her dem dixwaze bigihêje vê gulê:

بلبلِ دل بهوایِ گل رویت نالد
تو مران ناله و فریاد من از بادِ هوا⁵² (2/128)

می سرایند بلبلان بر شاخ گل
عیش و نوش و وصلِ یارست ای دلا⁵³ (53/197)

⁴⁸ "Bîhna mîska zulf û biskên tê/Ne di sunbul û binefşê, ne jî di yasemînê de heye."

⁴⁹ "Bîhna porê te ji Çînê ye an ji Xotenê ye?/Dermanê derdê Weda 'î tîlek ji biska te ye."

⁵⁰ "Xelq di meclîsa weslê de ne, em esîrê quncika dûrbûnê ne; hevalê gulê bû qijik, bilbil girtiyê qefesê ye."

⁵¹ "Evîndarê rûyê gulê me, bilbilê bê xew û roj im/Serxweşê qedeha şerabê me, ji cîhanê bê xeber im"

⁵² "Bilbilê dil bi daxwaza gula rûyê te dinale, tu menale, feryada min belasebeb e."

⁵³ "Bibil dixwînin li ser şaxên gulê/Xweşî û kêfxweşî û gihîştina yarê ye dilo"

c) Saqî

Saqî di meclîsan de şerabê belav dike. Hezkirî wek saqî ye di çavê aşiq de. Carinan evîndar, ne bi şerabê ji xweşikîya saqî bixwe serxweş dibe. Dema ku evîndar ji derdê dûrbûna hezkirîyê xemgîn e, diçe meyxaneyê û şerabê vedixwe. Evîndar ji hezkirîya xwe bi navê saqî bersivekê an îşaretekê dixwaze:

ساقی ز کرم خیز تو یک جرعه ای می ریز
بر عاشق دل سوخته زان جام مصفا⁵⁴ (1/127)

ساقی بیاور باده با من بده یک جرعه
آباد کن ویرانه می ریز می در جام من⁵⁵ (50/194)

d) Saba

Ev cureyek bayê ye ku ji alîyê rojhilatê ve hêdîka, xweş û nermik tê. Taybetîya bayê sabayê, veguhastina bîhna hezkirîyê ye. Ji ber ku ba li porê meşûqê dikeve û bi xwe re bîhna wê digêrîne. Ji bo vê wek nûçegîhanekî xeberê ji hezkirîyê tene ba evîndarî:

نه برای دل من بهر خدا را تو ببر
سوی آن مه برسان قصه ام ای بیک صبا⁵⁶ (2/128)

روز و شب آن آرزو دارم که بینم روی تو
در دل با باد گویم تایبارد سوی تو⁵⁷ (52/196)

10.2. Hêmanên Civakî

Weda'î di helbestên xwe yê Farisî de behsa hinek tiştên taybet, herêmî û dîrokî jî kiriye. Carinan behsa mîrekî an seydayekî û carinan jî behsa warekî kiriye. Wekî din di hinek helbestan de şikayet ji kalbûnê û ji jina xerab kiriye. Ji bo hinekan pesn û ecibandina xwe, ji bo hinekan jî rexne û heznekirina xwe dîyar kiriye. Di hinek helbestan de navê kesên ku hatine behskirin eşkere ye. Lê di hinekan de jî bê gotina navê wan kesan tenê pesn an rexne hatîye kirin. Weda'î bi nivîsandina van tiştên têkildarê hawirdor û dema xwe, ji xwendevanên vê demê re, ji bo fehmkirina kesayet û nêrîna xwe gelek alîkarî kiriye. Di vê beşê de em ê li ser wan xalên civakî bisekinin:

10.2.1. Xoşab

Weda'î di helbesta heştêmîn de behsa Xoşabê û kela wê dike. Xoşab, di serdema Mîrekiya Miksê de navenda rêvebiriyê bû. Ev der îro girêdayê bajarê Wanê ye. Kela wê

⁵⁴ "Saqî, ji kerema xwe rabe, qurtek şerab birjîne; li aşiqê dilşewat ji wê şeraba saf"

⁵⁵ "Saqî! Qedehê bîne û qultekê bide min/Ava bike wiraneyê, şerabê birjîne qedeha min"

⁵⁶ "Ne ji bo dilê min, ji bo Xwedê bibe/Bi alîyê wê heyvê bibe çiroka min ey bayê saba"

⁵⁷ "Roj û şev dixwazim ku bibînim rûyê te/Dilê xwe bi bayê re dibêjim ku bibe alîyê te"

derê jî li cihekî bilind hatîye çêkirin. Bi vî şeklî, xwedîyê dîmenekî gelek xweşik e. Weda'î jî di helbestekê de bi temamî behsa xweşikîya Xoşabê dike û dibêje li dinyayê pir gerîyaye, lê cihekî mîna wê xweşik nedîtiye:

خوشا آنکس که ببند جای خوشاب
خصوصا قلعه زیبای خوشاب⁵⁸ (8/137)

Di vê xezelê de behsa avakirina kela Xoşabê jî tê kirin:

همه عالم ز دست او بناشد
شد سنه (134) در ما وای خوشاب⁵⁹ (8/137)

10.2.2. Seyid Tahir

Ew yek ji xelfeyên navdar ê Mewlana Xalidê Şehrezorî ye. Bavê Ubeydullahê Nehrî ye. Weda'î, helbestek ji bo pesna şêxê xwe **Seyid Tahir** nivîsandîye. Navê terîqeta wî jî wek Nexşebendî bilêv kiriye. Di medhiyeyeke ku sernavê wê “Der Medhê Mewlana Quddise Sirrihû” de şêxê xwe Seyid Tahir wiha medih kiriye:

Navê şêxê wî Taha ye. Çawa ku li jêrî xuya ye.

Hêviya min padîşaha

Seyidê summiyê Taha

Min hene bêhed cefaha

Hîmmeta xwe aşkera ke (Dêreşî, S., 2012: r. 68.)

چشم من در انتظارِ راهِ سید طاهر است
شیخ بهاء نقشبندی شاهِ سید طاهر است⁶⁰ (12/146)

10.2.3. Mustafa Beg Hakimê Hekkarî

Pertew Beg, mîrê Mîrektiya Hekkarî ye. Li gora hin agahiyan derdora salên 1756-1841ê de jiyaye. Di heman demê de helbestvanekî xwedî dîwan e. Wî, dîwana xwe di sala 1806an de xelas kiriye. Pertew Beg peyrewekî Melayê Cizîrî ye.⁶¹ Weda'î di destpêka helbesta 56. ya muxemmesekê de dibêje ku ev helbest li ser xezela Pertew yanê Mustafa Beg Hakimê Hekkarî hatîye nivîsandin. Di vê helbestê de Weda'î di destpêkê de ji ber dûrmayîna ji Pertew Beg, behsa kalbûn û xemgînîya xwe û mezinîya wî dike. Di dawîya helbestê de jî navê wî dibêje:

وداعی دیده در هجران گشاید
بگنج محنت و دوری نماید
وفا و یاری گردون نیاید
اگر پرتو نباشد بر که آید

⁵⁸ “Çi xweş e ew kesê ku bibîne cihê Xoşabê/Bi taybet kela xweşik a Xoşabê”

⁵⁹ “Hemû alem ji destê wê ava bû/Sal li cihê Xoşabê 134 (yanî 1134) bû”

Li gora vê beytê dîroka avakirina kela Xoşabê bi teqwîma hicrî û miladî wiha ye:1134/1718.

⁶⁰ Çavê min li hêviya rîya Seyyîd Tahîr e/Şêx Behayê nexşebendî şahê Seyyîd Tahîr e

⁶¹ Ji bo agahiyên berfirehtir bnr. Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Klasik*, çap, 3, Nûbihar, 2015, İstanbul, r. 319; Tehsîn İbrahim Doskî, *Dîwana Pertew Begê Hekkarî*, Nûbihar, 2014, İstanbul.

بلای ارض و درد آسمانی⁶² (56/204)

10.2.4. Suleyman

Di helbesta 61. de Weda'î dîsa behsa seydayê xwe yê bi navê Suleyman dike. Weda'î di helbestê de di serî de hemdê Xwedê dike, paşê li ser pesnê Pêxember (s.x.l) disekine û di dawîyê de qala mezinî û fezîleta seydayê xwe dike.

گلی بینم میانی اهل عرفان
مبارک نام استاد سلیمان

وزان پس ای مبارک طبع گفتار
بده رخصت که گویم چند اشعار⁶³ (61/225)

10.2.5. Xan Mehmûdê Mîrê Miksê

Di destpêka helbesta 21. de tê gotin ku ev helbest ji bo wefata mîrê Miksê Xan Mehmûd hatiye nivîsîn. Sernavê helbestê jî wuha ye: “Ez Fîraqê Mehmûd îla Yewmi'l-Mew'ûd” ango “Vequetîna Mehmûd bal bi roja ku hatiye we'dkirin.” Weda'î ji serî heta dawî pesna wî û xanedana wî dide:

شہسوارا کوکبی بخت تو در افزون باد
دشمنانت همچو ساغر غرقه در خون باد⁶⁴ (21/157)

10.2.6 Mîr

Weda'î di hinek helbestan de pesn û rexneya hin kesan kiriye. Mîrên ku alîkarîya gel kirine û bi edalet li ser kar mane medh kirine. Di hinek helbestan de Weda'î bi şeklekî ku navekî diyar neke pesnê mîrekî dide. Wek mînak di helbesta 46. de li ser aqil û edaleta mîrekî disekine û ji bo edaletê wî wek nûşêrewanê adil ê dîrokî dibîne:

بدین رای عدل و بدین عقل و داد
تو گویی که نوشیروانست این

...

نبینم در ایام او ظلم جور

⁶² “Weda'î çav li dûrîyê vedike
Quncikê zorî û dûrîyê de xuya dike
Vefa û yarîyê ji dinyayê hevî nake
Eger Pertew nebe bi ser kê de were
Belaya erd û derdê ezmanî”

⁶³ “Gulekê dibînim di nava ehlê îrfan
Navê mubarekê seydayê min Suleyman
Ji wê şunde ey ê ku gotina wî mubarek
Destûr bide ku bêjim helbestan çendek”

⁶⁴ “Ey pêhlewan! Stêrka bexta te zêde be/Dujminên te mîna qedeha nav xwînê de be”

خدا یا نگه دار امیری چنین⁶⁵ (46/189)

آلا ای خسروی عالی همایون
ترا هر روز دولت باد افزون⁶⁶ (63/229)

10.2.7. Mehmûd

Mehmûd, lawê Weda'î ye. Dema lawê Weda'î Mehmûd tê dinyayê, Weda'î ji bo spasîya Xwedê helbesta 67. nivîsandiye. Ji bo xwedêdayina lawê xwe şukra xwe aniye zimên. Di sernava helbestê de vê yekê wisa beyan dike: “Ev helbest li ser jidayikbûna kurê min Mehmûdê dilbendê min hatiye nivîsîn.”

مرا آن غنچه امید بنمود
همان دم می نهادم نام محمود⁶⁷ (67/240)

Di dûmahîya wê de roj û dîroka hatina wî bi hesaba ebcedê dibêje. Di bin tîpan de jî jimarên beramberê wan nîşan dide:

بسالی ری و غین و لام با ذال
7+30+1000+200
بحمد الله مرا رهبر شد اقبال⁶⁸ (67/241)

10.2.8. Pîrî

Weda'î di du helbestan de li ser psîkolojîya pîrî û kalbûnê sekinîye. Ev helbestên 37 û 48. in. Weda'î helbesta 37. bi taybet li ser kalbûna xwe nivîsandiye û di helbestê de temenê xwe jî dibêje:

عمر من نزدیک پنجاهم رسید
بیخبر تاکی بمانی الوداع⁶⁹ (37/177)

10.2.9. Jin

Di helbesta 68. de Weda'î behsa girîngîya jinan dike û li ser ferqa bandorên jina xirab û baş radiweste. Behsa jinan, di helbestê de bi rastî tiştekî balkêş e. Ji ber ku mijara jinê tiştekî civakî ye û di helbestên kevnare de zêde li ser nehatîye sekinîn. Weda'î girîngîya jinan bi vê helbesta xwe nîşan daye. Li vir tehlîleke pir alî tê kirin. Mêrekî ku jina wî xirab be bê mirad dijî, di civatê de nayê qebûl kirin, li dinyayê rezîl dibe, her dem xemgîn û hustîxwar dibe:

⁶⁵ “Bi vê nêrîneke bi edaletê û aqil û bi insaf/Tu dibêji qey Nûşîrewan e ev”

.....

“Nabînim di dema wî de zilm û zorî/Xwedayo! Tu biparêze mîrekî wiha”

⁶⁶ “Ey padişahê mezin ê mubarek/Dewlet û îqbala te roj bi roj zêdetir be”

⁶⁷ “Ji min re nîşan da ew xonçeya hêvîyê/Min Mehmûd bi nav kir heman demê”

⁶⁸ Di sala “ra” û “ğeyn” û “lam” û “zal”

200 1000 30 7

Bi hemda Xwedê ji min re rêber bû îqbal”

⁶⁹ “Umrê min gihîşt nêzika pencî/Bê xeber heta kengî biminî elweda”

کسی ماند اندر جهان بی مراد
گریبان بدستی زن بدقتاد

بود دایم اندوهگین و ملول
نمی باشدش پیش مردم قبول

چه رسوا شود در میان جهان
زدست زن بد امان الامان⁷⁰ (68/242)

Li alfyê din kesî ku jina wî baş be, rûken û gotinşîrîn be, karê wan rind dimeşe. Ger zehmetan bibînin jî piştgirî didin hev û barê hev sivik dikin. Rindîya wesfê wan, şefqat û hezkirina wan nayê tarîf kirin:

کسی جفت پاکش در آغوش هست
چنان دان که بر زخم او نوش هست⁷¹ (68/242)

10.3. Hêmanên Dînî

Weda'î di hin helbestên xwe de hin mijarên bi nêrîna xwe ya dînî re têkildar aniyê ziman. Di van helbestan de jî nêrînen xwe yên li ser şî'îtiyê bigre, heta li ser gunehkarbûnê, xwestina bexşandina Xwedê, çûyîna li ser rîya pêxember, tîrsa Xwedê, çar xelîfe, pesnê Cenabê Pêxember, mayîna li ser rîya rast, nimetên Xwedê û hwd. jî sekinîye.

10.3.1. Xweda

Helbesta 66. dua û munacatek e ku Weda'î tê de gunehkarîya xwe vedibêje û ji Xwedê bexşandinê dixwaze:

الهی از تو می جویم یاری
که گردد بر زبانم ذکر جاری⁷² (66/237)

10.3.2. Pêxember

Weda'î di mijarên dînî de pîranî li ser pesnê cenabê pêxember rawestîyaye. Di van ne'tan de jî ber gunehkarbûna xwe û valaderbaskirina 'umrê xwe ji pêxember şefaate dixwaze. Hejmara van helbestan gelek in. Emê du mînakên bi tenê bidin:

یا رسول الله دخيلك يا شفيع المذنبين
یا حبيب الله مدد یا رحمة للعالمين⁷³ (45/186)

⁷⁰ "Kesek dimîne bê mirad di civakê de
Ku pêsîra wî ketibe destê jina xerab
Dibe her dem xemgîn û melûl
Ew nabe li pêş gel qebûl
Ew çî rezîl û ruswa dibe di cîhanê de
Ji destê jina xerab hewar hey hewar"

⁷¹ Kesî ku hevala pak di hembêz de heye/Wisa zanibe ku ser birîna wî derman heye

⁷² "Îlahî em ji te dipên alîkarî/Ku bibe li ser zimanê min zîkr, carî"

⁷³ "Ya resûlallah dexîlek ya şefî'ul-muznîbîn/Ya hebîballah meded rahmeten li'l-alemîn"

خوش باد وقتِ آنان در صحبتی محمد
ماییم و چشم گریان از هجرتی محمد⁷⁴ (62/227)

10.3.3. Qur'an

Weda'î, di helbestên xwe de carinan navê sûreyan dide, carcaran jî ji Qur'an'ê hin îqtîbasan dike.

در ریاض خلد نبود چون تو مرغ خوش خیر
سوره (واللیل) در مدح نقابِ عنبرین⁷⁵ (47/190)

تا فلا تنهر،⁷⁶ نخواندم در خصوص سائلان
بر من این معنی یقین است لا یرد السائلی⁷⁷ (45/187)⁷⁸

10.3.4. Rafizîti

Peyva rafizîtiyê zêdetir ji bo pênasikirina civatên batinî yên ku hêmanên şî'ayê di xwe de dihewînin hatiye bikaranîn. Ev têgeh paşê ji bo kesên wek 'Elewî û Bektaşîyan re jî hatiye bikaranîn. Herwiha bi şeklekî giştî jî bo komên terefdarên dewleta Sefewî û muxalifên dewleta Osmanî hatiye bikaranîn.⁷⁹ Weda'î muntêsîbê ehlê sunnetê ye. Vê nêrîna xwe ya mezhebî jî bi şeklekî aşkera diyar kiriye. Di helbesta 59. de ku li ser Rafizîtiyê ye, bûyer û çîrokeke ku bixwe jîyaye vedibêje. Di vê helbestê de, yekî rafizî gotinên xirab ji Hz. Ebûbekir û Omer re gotine. Weda'î bi hêrs rabûye û wê şevê di xewna xwe de pêxember ditiye ku jê re dibêje "wî bikuje" û ew jî di xewê de wî rafizîyî dukuje. Roja din dema şîyar dibe dibîhîse ku bi rastî ew kes miriye. Weda'î jî dibêje ku encama ku heq kiriye ditiye û di dûmahîyê de ew wek "qewmê bê dîn" bi nav kirine.

دهان دریدی نا سزای گشاد

که نسبت به بوبکر عمر بداد

کس رافضی عاقبت این بود

گرفتار زنجیر سجین بود

خدایا بحق نبی الورا

رها کن از ان قوم بی دین مرا⁸⁰ (59/209-210)

⁷⁴ "Xweş be ji wan kesan re ku weqtê xwe di sohbeta Muhemmed de borandine
Yên ku ji ber cudabûna wî çav bi girî ne em in."

⁷⁵ "Ne di baxçeyê beqayê de bû mîna te çûkê xweşxêber/Sûreya 'we'l-leyl' di pesna perdeya anberînê de"

⁷⁶ Sureya Duha, 93:10. Der barê nebaşîya qehirîna ji parsekan re ye. Wateya wê: "Neqehire!"

⁷⁷ Buxarî, 5810, Wateya wê: "Ew (Xweda) parsekan venagerîne".

⁷⁸ "Heta ku "Fela tenher" min nexwend derheqê parsekan/Bi min ev yeqîn e ku "La yerûddû's-sailîn"

⁷⁹ Derbarê peyva Rafizîtiyê ji bo agahiyên berfirehtir bnr. Mustafa Öz, "Rafiziler", *DİA*, C. 34, 2007, r. 396-397.

⁸⁰ "Dev li xirabîya nerind vekir
Ku li ser Ebûbekir û Omer kir"
"Kesê Rafizî re encam ev dibe
Girtiyê zincîra Cehnimê dibe"

10.3.5. Cabir

Navê wî yê tam Cabir bin Ebdîllah b. ‘Amr b. Haram el-Ensarî ye. (w. 78/697) Yek ji sehabîyên ku herî zêde ji cenabê Pêxember hedîs riwayet kiriye tê hesabê. Di fiqhê de gelek xwedî ilm bû.⁸¹ Weda’î li ser mucîzeyeke Cenabê Pêxember û mezinîya sehabîyan, çîroka Hz. Cabîr neqil dike. Dirêjtirîn helbesta dîwanê ye. Weda’î di vir de behsa mucîzeyekê dike. Hz. Cabir Cenabê Pêxember dawetî mala xwe dike. Dema pêxember hatîye mîvadarîyê du zarokên xwedîyê malê, wê demê bi qezayekê dimirin. Lê dayik ji bo ku Pêxember xemgîn nebe, ji kesî re nabêje. Cebrail dema xwarinê tê û dibêje ku bila gazî zarokan bikin. Dema ferman dike jina malê û Cabîr mecbûr dibin û dibêjin “Zarok ne li mal in”. Pêxember dibêje: “Emrê Xwedê ye”. Mecbûr dibin zarokên mirî tînin. Pêxember dua dike û ew zarok dîsa zindî dibin:

يکى روز جابر بصدق و صفا
همی رفت در حضرت مصطفی⁸² (60/213)

10.3.6. Çar xelîfe

Wedâ’î ji ber ku girîngî daye rêya ehlê sunnet û cema’etê, ji bo ku nêrîna xwe diyar bike carinan wek me berê got li ser xirabîya rafîzîyan sekinîye, car caran jî behsa hêjayîya xelîfeyan kiriye. Di helbesta xwe ya li ser rafîzîyan de dibêje ku yekî rafîzî gotinên xirab ji Ebûbekr û Omer re gotîne:

دهان دربدی نا سزای گشاد
که نسبت به بوبکر عمر بداد⁸³ (59/209)

Di helbesta ku behsa çîroka sahabe Cabîr û Cenabê Pêxember dike de jî taybetîyên çar xelîfeyan rêz dike. Ebûbekr, wek xelîfeyê yekem; Omer, wek kesê ku derîyê welatê ecem vekirîye; Osman, wek berhevkarê Qur’anê û Elî jî wek kesî nêza pêxember û pismamê pêxember dide nas kirin.

بحقی ابوبکر منصب درست
خدا داد او را خلافت نخست

عمر ملك شهر عجم را گشاد
فزون از هزاران منبر نهاد

در بحر عرفان عثمان دان
تو او جامعی جمله قرآن دان

“Xwedayo! Bi heqqê nebîyê afirandîyan
Xelas ke min ji wê qewma bê dîn”

⁸¹ Derbarê Cabir b. Ebdullah de ji bo agahiyên berfirehtir bnr. M. Yaşar Kandemir, “Cabir b. Abdullah”, *DİA*, C.VI, 1992, r. 530-532.

⁸² “Rojekê Cabîr bi sidq û safa/Çû pêşîya hazretê Mustafa”

⁸³ “Dev li xirabîya nerind vekir/Ku li ser Ebûbekr û Omer kir”

علی هم نبود از نبی اجنبی
ولّی جهان ابن عمّی نبی⁸⁴ (60/222)

10.3.7. Comerdî û temehkarî

Weda'î ji bo mirovan carinan hinek şîret û nesîhetên xwe jî kirine. Du heb ji wan sîfetên exlaqî ku helbestvan behs kiriye, comerdî û temahî ye. Helbesta 65emîn li ser comerdîyê ye û bi gotina hedîseke li ser vê mijarê dest pê dike. Di wir de behsa fazîleta destvekirî bûnê tê kirin. Wekî din jî tê de gelek şîretên dînî hene:

از حدیثی مصطفی دارم خبر
مر بخیلان را بود نار سقر

خانهء مرد سخی خلد برین
مر بخیلان دوزخ پر تف و کین⁸⁵ (65/233)

11. Encam

Zimanê farisî û çanda îranê ji destpêkê heta dema me di warê edebiyata klasîk de ne tenê ji bo edebiyata tirkî, herwiha ji bo edebiyata kurdî jî çavkaniyek e. Bandora Îranê ne ji aliyê ziman tenê ve çêbûye, di heman demê de ji aliyê naverokê ve jî hemû unsurên çanda coğrafyaya îranê di edebiyata kurdî de reng vedane. Mebest ji vê coğrafyayê ne dewleta Îranê ya modern bi tenê ye. Qesda me ew çanda ku di nav gelên Îraniyan/Ariyan û Asyayê de tevan de belav bûye ye. Ziman û edebiyata farisî wekî ya erebî çavkaniyeke edebiyata kurdî ya klasîk e. Peyv û îfadeyên farisî, hinek têgehên edebî û teşeyên nezmê ji edebiyata farisî derbasî edebiyata kurdî ya klasîk bûne. Di vê çarçoveyê de bandora helbestvanên faris yên wekî Hafîzê Şîrazî, Nîzamî, Sa'dî û Camî ji yên ereb zêdetir li ser helbestvanên kurdan çêbûne. Gelek helbestvanên kurdan hinek helbestên xwe bi farisî nivîsandine. Hinekan di nava helbestên xwe yên kurdî de cî dane hinek misrayên farisî ku ji van cure helbestan re mulemma tê gotin. Hinekan jî bi qasî hecma dîwanekê helbestên farisî nivîsandine. Weda'î jî yek ji van helbestvanên kurdan yên ku bi qasî hecma dîwanekê helbestên farisî nivîsandine ye. Weda'î di sedsala XVIIIan de di serdema Mîrektiya Miksê de jiye ye û di xizmeta her du mîrên Miksê Şêxî Beg û Xan Mehmûd de maye. Bandora farisî li cem Weda'î ewqas zêde ye ku qewareya helbestên wî yên farisî ji

⁸⁴ “Bi heqqê Ebûbekrê rast meqam
Xwedê da jê re xilafet yekem
Omer mulkê bajarê Ecem vekir
Ji hezaran zêdetir mînber çêkir
Deriyê behra îrfanê Osman bizan
Tu wî berhevkarê Qur'anê bizan
Elî jî nabe dûr ji nebî
Welîyê cihanê pismamê nebî”

⁸⁵ “Ev hedîs ji seyyîdê alem derbas bû
Ji bo comerdan tenê cînet hebû
Ji hedîsa Mustafa ba min heye xeber
Ji bo temihan heye agirê seqer”

helbestên wî yên kurmancî zêdetir e. Loma bi rehetî dikare bê gotin ku Weda'î ji edebiyata kurmancî zêdetir ji edebiyata farisî re xizmet kiriye. Weda'î bi vê taybetiya xwe ji bo bandora edebiyata farisî li ser edebiyata kurmancî nimûneyekî balkêş û orjînal e.

Weda'î bi helbestên xwe yên farisî, çêja helbestên zimanşîrîn ên edebiyata farisî dide xwendevanan. Di van helbestên farisî de bi teşe û şeklê hûnandina helbestan, bi texmîsên li ser helbestên helbestvanên navdar şopînerê klasîkan e. Him mijarên klasîk wek evîn, xweza, bawerî, dîn û exlaq; him jî mijarên nûjen, civakî û sîyasî wek jin, seyda, rêveberê zalim an rind û bi edalet di naveroka helbestan de bi cih kirine. Yanê meriv dikare bêje ku Weda'î bi helbestên xwe hem evîndar, hem dîndar û hem jî sîyasetmedar e.

ÇAVKANÎ/KAYNAKÇA

Acar, Hayrullah “Rîsale-i Nur’da Farsça Unsurlar”, Vefatının 50. Yılı Münasebetiyle Uluslararası Bediuzzaman Said Nursî Sempozyumu, Nûbihar, İstanbul, 2012. r. 493-514.

Adak, Abdurrahman, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Nûbihar, İstanbul, 2014.

“Kurtenêrînek Li Ser Tarîxa Perwerdeya bi Kurdî di Medreseyên Kurdistan de”, *Kovara Deng*, 25/99, Ist. 2015, r. 53-60.

Baherzî, N., *Makamat-i Camî*, Tashîh: Necîb Mail Herewî, Neşrê Ney, Tehran, 1371.

Bazîdî, Mele Mehmûdê, *Cami’eya Risaleyan û Hikayetan Bi Zimanê Kurmancî*, amd. Ziya Avcî, Lîs, Diyarbekir, 2010.

Celîl, Celîlê, *Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Pêrî, İstanbul, 1998.

Çadırcı, M., *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi yay., Ankara, 2007.

Çadırcı, M., *Tanzimat Sürecinde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK. Yay., Ankara, 1991.

Çiçek, Halil Şark Medreselerinin Serencamı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2009.

Deryageştî, Muhammed Resulê, *Qaîmmeqamname*, Mewqûfatê Mehmûdê Efşar, Tehran, 1377.

Doğan, C., “Tanzimatın Van’da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı”, *History Studies*, Vol. 3/2, 2011, r. 147-162.

Handschriften, Beschreiben von Kemal Fuad, 1970.

Hakan, Sinan, *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*, Pêrî Yay., İstanbul 2002

Hakan, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yay., İstanbul 2007.

Hakimî, İsmail, *Rudeki ve Menuçehri*, İntişaratê Esatîr, Tehran, 1386.

Kandemir, M. Yaşar, “Cabir b. Abdullah”, *DİA*, C.VI, 1992, r. 530-532.

Kavak, Abdulcebbar, *Divan-i Mevlana Halid-i Bağdadî*, Ensar Y., 2009, Konya, r. 1-19.

Korkusuz, M. Şefik, “Seyid Taha-i Hakkari (Nehri)”, Uluslararası Seyid Taha-i Hakkari Sempozyumu 24-25-26 Mayıs 2013 Hakkari, Hakkari Üniversitesi Y. 2014, İstanbul, r. 131-143.

Mela Ahmedê Cizîrî, *Dîwan Metnê Kurdî-Türkçe Terc.* (Osman Tunç/Selman Dilovan), Nûbihar, Stenbol, 2009

Riyahî, Muhammed Emin, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, İnsan y., İstanbul, 1995

(JOSR) Nisan-2016 Cilt:8 Sayı:1 (15) (s. 297-326) (JOSR) April-2016 Volume:8 Issue: 1 (15)

Seccadî, Seyid Abdulhamid Hayret-i, *Şairan-i Kurd-i Parsîgu*, Neşr-i Ehsan, Tahran, 1375.

Sefa, Zebîhullahê, *Muxteserî Der Tarîxê Tehevvolê Nezm û Nesrê Parsî*, Werger, Hasan Almaz, Nusha, Ankara, 2003

Şerefxan b. Şemseddîn Bidlîsî, *Şerefname Tarîxê Mufesselê Kurdistan*, (Be ihtimamê V. Vilyamînof Zernof), İntişaratê Esatîr, Tehran, 1377.

Öz, Mustafa, “Rafiziler”, *DİA*, C. 34, 2007, r. 396-397.

Xaliqî, M. R. B., *Şaxê Nebatê Hafîz*, İnt. Zevvar, Tehran, 1382.

Varlî, Ebdullah, *Dîwan û Jînewariya Ehmedê Xanî Yêd Mayîn*, Sîpan, İstanbul, 2004.